

**SOHIBQIRON AMIR TEMUR HARBIY BOSHQARUV TIZIMI
TARIXSHUNOSLIGI**

O'dayev Ravshanbek Kenjaboy o'g'li

Toshkent farmatsevtika instituti "Ijtimoiy fanlar" kafedrasida o'qituvchisi

Abdurahimova Dilnoza Magripovna

Toshkent farmatsevtika instituti "Ijtimoiy fanlar" kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur harbiy boshqaruv tizimi haqida mamlakatimiz temurshunos olimlari tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari, risolalari, ilmiy-adabiy nashrlari haqida ma'lumotlar berilgan. Shu bilan birga mustaqillikdan keyingi yillarda Amir Temur shaxsini haqqoniy yoritilishi masalalariga ham alohida e'tibor berilgan.

Kalit so'zlar: Harbiy boshqaruv tizimi, temurshunos olimlar, harbiy unvonlar, sipohlarning maoshi, "Tuzuklar", amirlar Shayx Nuriddin, Hoji Sayfuddin, Shohmalik, Allohddod, Jahonshoh, "tavocho", "jarchi", amir ul-umaro, qozi al-quzzot (oliy sudya), qoziyi ahdos (odat bo'yicha hukm chiqaruvchi sudya), qozi askar (harbiy sudya), sadri a'zam (oliy sadr), dodxoh, raiyat, fath, qozixonalar.

**SOHIBQIRAN AMIR TEMUR MILITARY MANAGEMENT SYSTEM
HISTORIOGRAPHY**

O'dayev Ravshanbek Kenjaboy o'g'li

Tashkent Pharmaceutical Institute Teacher of the department "Social sciences"

Abdurahimova Dilnoza Magripovna

Tashkent Pharmaceutical Institute Teacher of the department "Social sciences"

Annotation: This article tells about the military management system of Amir Temur about the scientific research work, brochures, scientific and literary publications conducted by the timurist scientists of our country. At the same time, in the years after independence, special attention was paid to the issues of truthful coverage of the personality of Amir Temur.

Keywords: Military management system, timurist scholars, military titles, salary of gypsies, "Tuzuks", emirs Shaykh Nuriddin, Haji Saifuddin, Chess, Allahddad, Jahanshah, "tavocho", "jarchi", amir ul-umaro, Qazi al-quzzot (high Judge), qaziyi ahdos (judge by custom), Qazi askar (military judge), sadri a'zam (high sadr), dodhah, raiyat, fath, qazikhana.

Amir Temur davlati harbiy boshqaruv tizimini o'rganilishi masalasiga O'zbekistonda asosan, mustaqillik yillarida e'tibor qaratildi. Bu xususda A.Muhammadjonov, B.Ahmedov, H.Dadaboyev, A.Ziyo tadqiqotlarida ayrim

mulohazalar bildirilgan. A.Muhammadjonov davlatdagi yuqori harbiy unvonlar, mansabdorlarning vazifalari, maoshi, ularga berilgan in'omlar haqida yozib, qisman qo'shinning tuzilishi va qo'mondonlik darajalari tizimi, Amir Temurning harbiy san'ati xususida to'xtalgan. Bunda davlatni boshqarishda, toju-taxt egalarining vazifalari, vazir va qo'shin boshliqlarini saylash, sipohlarning maoshi, mamlakatni idora etish tartibi, davlat arboblari va qo'shin boshliqlarining burchi va vazifalari, amirlar, vazirlar va boshqa mansabdorlarning xizmatlarini taqdirlash tartibi bayon etilgan³⁹. Aytish kerakki, barcha tadqiqotchilar Amir Temurning yirik sarkarda sifatidagi harbiy mahorati va bu sohaga kiritgan yangiliklarini "Tuzuklar"ga tayanib yoritganlar⁴⁰.

H. Dadaboyev risolasida Amir Temurning harbiy mahorati, jahon harbiy san'ati rivojiga qo'shgan hissasi to'g'risida mulohaza yuritarkan, uning qo'shin tuzilmasi va undagi boshqaruv tizimining Chingizxon qo'shini tizimidan farqli jihatlari keltiriladi⁴¹. Jumladan, unda davlatdagi mashvarat (harbiy kengash)ning faoliyati, harbiy mansablar, ya'ni, qo'shinning o'n, yuz, ming va tumanlarga taqsimlangani, ularga o'nbegi, yuzbegi, mingbegi va tumanbegilar sardorlik qilganliklari ta'kidlanadi. Amir Temurning farmoniga binoan atoqli lashkarboshilardan to'rttasi birinchi darajali sarkarda, ya'ni beklarbegi tayinlangan, dongdor amirlardan biriga "amir ul-umaro" lavozimi berilgan va u oliy bosh qo'mondon, ya'ni Amir Temurning noibi vazifasini ado etgan. Qo'shinning turli bo'linmalariga 313 bek boshchilik qilgani, ularning dastlabki yuztasi o'nbegilik, ikkinchi yuztasi yuzbegilik, uchinchi yuztasi esa mingbegilik lavozimlarini egallagani, tumanlarga Sohibqironning farzandlari, nabiralari hamda amirlar Shayx Nuriddin, Hoji Sayfuddin, Shohmalik, Allohdod, Jahonshoh singari nomdor lashkarboshilar rahbarlik qilgani "Tuzuklar" asosida yoritilgan.

Chop etilgan ba'zi bir tadqiqotlarda harbiy lavozim masalasida ayrim chalkashliklar ko'zga tashlanadi. Masalan, "tavochi" mansabi xususidagi mulohazalar bahslidir. "Tavochi" harbiy ishlar vaziri emas, mansabni anglatuvchi atama hisoblanadi⁴². H. Dadaboyevning fikricha, tavochilar zimmasiga farmonni kerakli joylarga tezlik bilan yetkazish, askar jamlash, qo'shinlarning qarorgohi yoki safardagi o'rni, jangovar tartibi – yasolini, bir joydan ikkinchi joyga ko'chishini nazorat qilishdan iborat bir qancha vazifalar yuklatilgan⁴³. A. Ziyo "tavochi" atamasiga dargohdagi muhim lavozimlardan biri, yuqori darajadagi davlat mansabi deb izoh beradi⁴⁴. B.Ahmedov "tavochi" va "jarchi" atamalarining yozma manbalarda yonma-yon kelishini ta'kidlagan, bu mansab haqida A.Yu.Yakubovskiy, A.A.Semyonov, M.Abduraimov tarafidan aytilgan fikrlarni ijobiy baholab, ularga qo'shimcha qilib tavochilar zimmasiga yuklatilgan bir qancha vazifalarni sanab o'tgan⁴⁵.

³⁹ Muhammadjonov A. Temur va temuriylar saltanati. Tarixiy очерк. Tuzatilgan va tuldirlilgan ikkinchi nashr. – T.: Qomuslar, 1996. – B. 28-35.

⁴⁰ Ahmedov B., Mukminova P., Pugachenkova G. Amir Temur. – T.: Xalq merosi, 1995. – S. 53-55.

⁴¹ Dadaboyev X. Amir Temurning harbiy mahorati. – T.: E'zuvchi, 1996. – B. 8-9.

⁴² Temur va Ulug'bek davri tarixi / Bo'sh muxarrir A. Asqarov. Mas'ul muxarrir O. Odilxon. – T.: Qomuslar, 1996. – B. 88.

⁴³ Dadaboyev X. Amir Temurning harbiy mahorati. – T.: E'zuvchi, 1996. B. 13.

⁴⁴ Ziё A. Ўзбек давлатчилиги тарихи (энг қадимги даврдан Россия босқинига қадар). – Т.: Шарқ, 2000. – Б. 178.

⁴⁵ Ahmedov B. "Tavochi" va "jarchi" atamalari haqida // Tarixdan saboklar. – T.: Ukituvchi, 1994. – B. 414.

“O‘zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti” nomli qo‘llanmadagi chizmada Temuriylarning harbiy boshqaruv tizimi – amir ul-umaro, qo‘shin boshliqlari (amirlar, mingboshi, yuzboshi, o‘nboshi, bahodirlar) va turli mansabdagi amaldorlar (tavochi, dorug‘a, qutvol, qorovulbegi, tunqotar, mirshab) aks ettirilgan, lekin yozma tafsilotlar berilmagan. Mavjud ishlarda amaldorlarning vazifalarini ko‘rsatish bilan cheklanilgan va ularning faoliyati e‘tibordan chetda qolgan.

Tadqiqotlarda davlatdagi huquqiy munosabatlar islom dini, Qur‘oni karim va hadislarda bayon etilgan tartib-qoidalarga asoslanilgani, shu jumladan, shariatga oid ishlarni islom qozisi, dunyoviy ishlarni ahdos qozisi, sipohiylar va askarlar orasida yuz beradigan huquqiy nizolarni qozi askar ko‘rib hal qilgani aytiladi. “Temur va Ulug‘bek davri tarixi” nomli kollektiv monografiyada shayx ul-islom, qozi al-quzzot (oliy sudya), qoziyi ahdos (odat bo‘yicha hukm chiqaruvchi sudya), qozi askar (harbiy sudya), sadri a‘zam (oliy sadr), dodxoh (shikoyatlarni ko‘rib chiquvchi), muhtasib (shariat qoidalari ijrosi hamda bozorlarda narx navo, tarozilar to‘g‘riligini tekshiruvchi mansabdor) kabi huquqiy boshqaruv tizimiga oid atamalar keltirilgan, ammo ularning vazifalari borasida tafsilotlar berilmagan⁴⁶. Qoziliklar to‘g‘risidagi ma‘lumotlar A.Ziyo va Sh.O‘ljayeva tadqiqotlarida batafsilroq, ya‘ni Amir Temur saltanatida huquqiy boshqaruvda qozilikning uch xil turi mavjudligi aytilgan: birinchisi – harbiy sohadagi jinoyat va nizoli masalalar bo‘yicha; ikkinchisi – islom shiariati bilan bog‘liq jinoyat va nizolarga muammolarga tegishli; uchinchisi kundalik, fuqarolik va davlatga tegishli masalalar (o‘g‘rilik, moliyaviy va ma‘muriy sohalar)ga oid⁴⁷. Shuningdek, Sh.O‘ljayeva tomonidan markaziy, mahalliy, sud-huquq, harbiy va diniy boshqaruv tizimidagi mansab va unvonlar, ularning vazifalari kengroq yoritib berilganini ta‘kidlash zarur⁴⁸. Qoziliklar faoliyati haqidagi ma‘lumotlar devon orqali shaxsan Sohibqironga muntazam ravishda hisobot tartibida berib turilgan. “Tuzuklar”da qayd etilishiga ko‘ra, saltanatda dunyoviy va harbiy jihatlarni Sohibqironning o‘zi nazorat qilgan, hamda kerakli jazoni ham aynan uning o‘zi bergan. B.Ahmedov davlatda qonun barchaga – vazirlar, amirlar, hokimlar, shahzodalar va raiyat uchun barobar bo‘lgan, deydi hamda bunga Amir Temur 1393 yildan boshlab Eronzamin va Ozarbayjonni idora qilib turgan amirzoda Mironshohni davlat ishlarini o‘z holiga tashlab qo‘ygani uchun mansabidan olib tashlaganini, yetti yillik yurish chog‘ida nabirasi Pirmuhammad Sultonning (Fors hokimi vazifasida) yo‘l qo‘ygan sustkashligi uchun ham xuddi shunday jazoga tortilganini misol qilib ko‘rsatadi. Asarda Amir Temur raiyatni himoya qilishni qonun bilan mustahkamlagani, agar dorug‘alar va hokimlar xalqqa zulm qilib, ularni xarob qilgan bo‘lsalar, qilgan ishlariga loyiq jazo berilgani, Sohibqiron nafaqat o‘z xalqi, balki fath etilgan mamlakatlarning xalqini ham imkoni boricha qonun himoyasiga olgani ta‘kidlanadi⁴⁹. Fransuz temurshunosi L.Kerenning fikricha, Amir Temur yurishdan

⁴⁶ Temur va Ulug‘bek davri tarixi ... Bo‘sh muharrir A. Asqarov. Mas‘ul muharrir O. Odilxon. – T.: Qomuslar, 1996. – B. 88.

⁴⁷ Зиё А. Ўзбек давлатчилиги тарихи ... – Б. 180.

⁴⁸ Ўлжаева Ш.М. Amir Temur va temuriylar davrida milliy davlatchilikning rivojlaniishi. – T.: Fan, 2005. – B. 157.

⁴⁹ Ahmedov B. Amir Temur davlati // Amir Temur saboklari: Amir Temur va uning markazlashgan davlat tuzihi yulidagi buyuk xizmatlari. Ilmiiy-amaliiy anjumani materiallari. T.: Shark, 2001. – B. 16.

qaytgandan so'ng jarchilar vositasida shaharda adolat o'rnatilganini elga ma'lum qilgan va shu maqsadda qozixonalar ish boshlagan. Bunda ulug' amir yo'qligidan foydalanib, o'z shaxsiy manfaatlarini o'ylab ish tutgan iymonsiz amaldorlar mansabi, molu dunyosi va saroy ahli bilan qarindoshligidan qat'iy nazar shafqatsiz jazolangan. Eng avvalo bosh vazir Muhammad Dovudni Amir Temur xalq ko'zi oldida jazolagan⁵⁰.

Mustaqillik yillari tarixshunosligida “Amir Temur davlati”, “Temuriylar davlati” kabi iboralarga munosabat bildirildi. Xususan Azamat Ziyov “davlatchilik asoslari yagona bo'lgach, o'zbek davlatchiligining Amir Temur boshqargan bosqichi” deyilsa haqiqatga mos tushadi⁵¹, degan fikrni ilgari suradi. Amir Temur davlati tushunchasi o'zbek davlatchiligining alohida taraqqiyot davri bo'lib, tarixchilar tadqiqotlarida “mustaqil davlat barpo etish – Amir Temurning buyuk tarixiy xizmati” sifatida birinchi qatorga olib chiqildi. Tarix Amir Temurga Markaziy Osiyoni birlashtirishdek tarixiy burchni yukladi; hamda u o'z davlatining tuzilishi, qonun-qoidalarini tartibga solish bilan bir qatorda; oliy dargoh hayoti bilan bog'liq an'analarni yanada boyitdi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng Amir Temur shaxsi sovet mafkurasining tarixiy adolatsizligidan to'liq ozod etildi. 1995 yil dekabrda Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov 1996 yilni Amir Temur yili deb e'lon qildi. “Temur tuzuklari” bir necha tillarda chop etildi. O'sha davr tarixiy, madaniy yodgorliklarini tiklab, yozma adabiyotlar ilmiy muomalaga kiritildi. Muqaddas qadamjo – Amir Temur maqbarasi ta'mirlandi. Juda qisqa fursatda, bobokalonimizning dunyoviy sha'ni va shavkatiga mos keladigan Temuriylar davri tarixi muzeyi qurildi. 1999-yilda esa akademik E.V.Rtveladze va akademik A.X.Saidovlar tomonidan tayyorlangan “Amir Temur dunyo fani ko'zgasida” nomli bibliografik nashrda xorijiy tillarda chop etilgan adabiyotlar tizimlashtirildi. Mualliflar jahon tarixshunosligida mustaqil “temurshunoslik” ilmiy yo'nalishi shakllanganini e'tirof etishdi. 2003-yilda akademik B.Ahmedov, B.Qosimov, I.Niyazov, B.Bannopov, M.Zikrullayev, Ya.Muhammedov tomonidan ham temurshunoslik sohasida bir qancha tadqiqot ishlari olib borilib, “Amir Temur bibliografiyasi” nashrdan chiqdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ахмедов Б., Мукминова Р., Пугаченкова Г. *Амир Темур*. – Т.: Халк мероси, 1995.
2. Ахмедов Б. “Тавочи” ва “жарчи” атамалари ҳақида // *Тарихдан сабоқлар*. – Т.: Ўқитувчи, 1994.
3. Мухаммаджонов А. *Темур ва темурийлар салтанати*. Тарихий очерк. Тузилган ва тўлдирилган иккинчи нашр. – Т.: Қомуслар, 1996.

⁵⁰ Кэрэн Л. *Амир Темур салтанати* / Б. Эрматов таржимаси. – Т.: Маънавият, 1999. – Б. 152.

⁵¹ Зиё А. *Ўзбек давлатчилиги тарихи* ... – Б. 163.

4. Kenjaboy o'g, O'dayev Ravshanbek. "AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI HARBIY SAN'ATI TARIXINING HOZIRGI KUN MILLIY ARMIYAMIZDA TADBIQ ETILISHI." INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM 3.34 (2023): 183-189.

5. Дадабоев Х. Амир Темурнинг ҳарбий маҳорати. – Т.: Ёзувчи, 1996.

6. Темур ва Улуғбек даври тарихи / Бош муҳаррир А. Асқаров. Масъул муҳаррир О. Одилхон. – Т.: Қомуслар, 1996.

7. Зиё А. Ўзбек давлатчилиги тарихи (энг қадимги даврдан Россия босқинига қадар). – Т.: Шарқ, 2000.

8. Ўлжаева Ш.М. Амир Темур ва темурийлар даврида миллий давлатчиликнинг ривожланиши. – Т.: Фан, 2005.

9. Кэрэн Л. Амир Темур салтанати / Б. Эрматов таржимаси. – Т.: Маънавият, 1999.

10. Khusanova, Khayriniso, Y. Khusanbaeva, D. Abduraximova, and L. Sultanova. "“Middle age” as Prime Time of Human Life." International Journal of Psychosocial Rehabilitation 24, no. 2 (2020): 332-337.

11. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6717449> Hashimova Guzal Fatxullaevna, Sultanova Lola Botirovna, HAMKORLIK PEDAGOGIKASI ASOSIDAGI INTERFAOL METODLARNING SAMARADORLIGI

12. Ibrohimovich, A. H. (2023). MODERN FACTORS FOR RAISING STUDENT-YOUTH INNOVATIVE THINKING IN THE HIGHER EDUCATION. American Journal of Pedagogical and Educational Research, 15, 202-206.

13. Boltayeva B. DEVELOPMENT OF COMPETENCIES FOR SELF-STUDY OF STUDENTS IN A CREDIT-MODULAR SYSTEM AS A PEDAGOGICAL PROBLEM //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. В8. – С. 39-42.

14. Abduraximova D. et al. FUQAROLIK JAMIYATINI SHAKLLANTIRISHDA HUQUQ TIZIMINING O'RNI VA AHAMIYATI //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Т. 3. – №. 3. – С. 159-162.

15. Abdujalilov A.K BUGUNGI GLOBALLASHUV DAVRIDA IJTIMOY FANLAR TIZIMINI RIVOJLANTIRISH MASALALAR. “GLOBALLASHUV VA BARQAROR TARAQQIYOT JARAYONLARIDA TA'LIM VA FANNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY, ILMIY, AMALIY VA ULARNING INNOVATSION YECHIMLARI” mavzusidagi xalqaro ilmiy seminar to'plami. 2023-Toshkent.

16. Абдукодиров П.А ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ, НАУЧНЫЕ, ПРАКТИЧЕСКИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ РЕШЕНИЯ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ. “GLOBALLASHUV VA BARQAROR TARAQQIYOT JARAYONLARIDA TA'LIM VA FANNI

RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY, ILMIY, AMALIY VA ULARNING INNOVATSION YECHIMLARI” mavzusidagi xalqaro ilmiy seminar to’plami. 2023-Toshkent.